

Ф І Л О С О Ф І Я

УДК 165: 130.2

ФЕНОМЕН ТЕХНІКИ ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ЦІННОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Володимир Мельник

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна,
e-mail: dfilos@franko.lviv.ua*

Обґрунтована визначальна роль науки і техніки у становленні та розвитку європейської цивілізації. Проаналізовано сутність техніки в технократичній, природничо-науковій та соціокультурній дискурсивних практиках. Сформульовані визначальні сутнісні характеристики техніки та феномену технічного як такого – соціально-детерміністську, природню та метафізичну.

Ключові слова: техніка, філософія техніки, цивілізація.

В історії європейської цивілізації чітко (рельєфно) оформились і розвиваються (утверджуються) два взаємодоповнювальні й взаємопоборювальні напрями самоусвідомлення себе та світу в собі. Йдеться про гуманітарний і науковий вектори входження людини у світ природи, розбудову власного, іманентно-внутрішнього світу, прагнення побудувати всеосяжну метафізичну основу культури. Пізніше ці два ідейно-філософські спрямування оформилися, тобто опредметнилися, в методологічних установах позитивізму й екзистенціалізму. Два взаємодоповнювальні “суперники”, претендуючи на роль єдиної правильної світоглядної основи буття людини, граничну метафізику, що виростає з єдиного кореня – філософії, по суті, претендують на філософську культуру нашого часу. Незважаючи на ідеологічну несумісність екзистенціалістської та позитивістської ідеологій із принципових питань розуміння сутності людини, становлення та ролі наукового раціоналізму в освоєнні світу, вони водночас демонструють на сучасному етапі гармонійність підходів у філософському осмисленні техніки. Йдеться не про сутнісну оцінку феномену технічного як такого, а насамперед про визнання виключно важливої доленосної ролі техніки в становленні й розвитку європейської цивілізації. Екзистенційність людського існування, завдяки практиці науково-технічної раціональності, відкриває потаємність людського буття.

Саме тому, зазначаючи вагомість науково-технічної раціональності в оформленні смисложиттєвих цінностей, власне основу європейської цивілізації, важливо звернутись до філософського аналізу техніки як феномену культури й атрибутивної характеристики людського буття.

Розгляду феномену техніки може передувати таке застереження: процес наукового пізнання не лише складний і суперечливий, а й достатньо парадоксальний. У поле пізнавального інтересу не одразу “потрапляють” явища і процеси, значущість

яких у цивілізаційному процесі не тільки визначальна, а й атрибутивна щодо становлення та розвитку європейської культури. Саме таким прикладом може слугувати й техніка. На перший погляд, очевидна сутність і роль техніки у діяльності людини та розвитку суспільства. Однак лише наприкінці XIX ст. техніка як феномен культури, її сутність стали предметом філософського аналізу, і тільки в останній чверті минулого століття можна було впевнено стверджувати, що техніку почали досліджувати системно й енергійно, а філософія техніки інституалізувалася і посіла чільне місце в структурі філософського знання. Хоча, до речі, поняттям техніки (“техне”) оперували у філософських системах ще Платон і Аристотель. Воно означало і вміння та майстерність, і мистецтво та пізнання. Техніка у давніх греків – це штучно виготовлене людиною, тому є артефактом, на відміну від природного матеріалу. Антична філософія прагнула насамперед з’ясувати “причини” і “начала” як форми вияву достовірного наукового знання. Творення нового, позаприродного інтерпретувалося в контексті філософського пошуку першопричин. Людина як творець на основі пізнаних “начал і причин” виявляє у матеріалі природи необхідні передумови творення речей-артефактів.

Було зауважено, що створення техніки як штучного утворення узгоджується з пізнаними законами (“началами і причинами”). Саме тому й мистецтво інтерпретувалося як “наслідування природи”, здатність, своєрідне досконале вміння досягнення певного результату, майстерна діяльність і спроможність винаходити, придумувати всілякі виверти, хитрощі, котрі б відкривали дорогу до мети.

Мистецький вимір техніки полягає в конструюванні, віднаходженні певної “хитрості”, що сприяє розв’язанню складного завдання з максимальною ефективністю й “елегантністю”, дає змогу природнішим (органічним) способом подолати певні ситуативні труднощі з позиції корисності. Саме тому терміни “машина”, “махінація”, похідні від грецького “machos”, – суспільно визнана хитрість (хитромудрість).

У чому ж суть техніки? Які причини зумовили її експансію в Європі як культурної доміанти та соціальної детермінанти? Уся історія техніки наочно демонструє залежність розвитку техніки від природничонаукового знання та практичного досвіду технічного конструювання. Весь розвиток європейської цивілізації синхронізований з еволюцією технічної складової життєдіяльності людини і суспільства. Поширене переконання у лінійній соціальній детермінованості технічного прогресу: те, якою є техніка, і те, коли вона створюється, зумовлено соціальними потребами у вдосконаленні суспільного виробництва на основі здобутого наукового знання. Таке обґрунтування має раціональний момент, хоча дещо односторонньо й спрощено розкривається іманентно внутрішня взаємозумовленість техніки і соціуму.

Очевидно, не викликає сумніву твердження про соціальність техніки як суто людського феномену. Але явище масового інноваційного розвитку техніки зумовлене і таким вагомим чинником, як творчість, як вільний політ конструкторської думки, пов’язаного з поняттям свободи людини, її ментальними характеристиками. Утвердження соціальної атмосфери та суспільних відносин, що відкривають простір для соціальної мобільності, активізації творчого начала у широких верствах населення, укорінення в суспільній свідомості переконання в необмежених творчоперетворювальних можливостях людини (людина Богоподібна, а отже, творець,

здатний підкорити природу, вдосконалити людину і перетворити суспільство) пов'язане з епохою Пізнього Відродження. Саме в цей час утверджується ідеал людини як творчої одиниці, соціальна визначеність якої залежить насамперед від особистих здобутків. Відбувається секуляризація суспільного життя, долаються кастово-ієрархічні суспільні бар'єри, інституалізуються освітньо-наукові центри – академії й університети. І все це – на тлі пізнавально-перетворювальної домінанти в європейській культурі на відміну від традиційно-споглядальницьких світоглядних установок Сходу. “В новоевропейських соціально-політичних рухах і розвитку техніки – загальний корінь, загальна основа – експансіоністська культурна домінанта, активізм, прагнення переступити межу, проведену природою, Творцем, іншими людьми – не так уже важливо ким. Техніка – усього лише мова і засіб, на якому людина Нового часу говорила зі світом” [1, с. 38]. Тому цілком зрозумілий інтерес до з'ясування сутності технічного як такого, тим паче – до філософської рефлексії щодо феномену техніки. Незважаючи на соціальну вагомість, неприродну (штучну) унікальність і гуманітарно-антропологічну означеність техніки, систематичне та системне філософське осмислення феномену техніки, як і технічного загалом, датують кінцем XIX ст., а точніше – 1877 р., коли Е. Капп уперше ввів у науковий обіг поняття “філософія техніки”.

Аналіз підходів до експлікації поняття техніки, її класифікації та періодизації розвитку, очевидно, варто розпочати з вибору певних методологічних принципів. Причому доцільно враховувати той факт, що будь-яка теоретична реконструкція техніки здійснюється з цілком конкретних методологічних установок – уже потенційно така спроба може зазнавати критичної оцінки як певною мірою однобічна, а отже, – обмежена. Оскільки техніка за природою – це синтетичне утворення, то цілісне й адекватне її відтворення можливе в сукупній єдності багатьох сутнісних проєкцій технічного, що створює ситуацію, коли технічний об'єкт “відкриває” себе з найбільшою повнотою.

У загальному сенсі техніку можна розглядати в контексті трьох дискурсивних практик – технократичній, природничонауковій та соціокультурній. Це дає змогу сформулювати три основні концепції техніки – інструменталістську, соціально-детерміністську й концепцію автономної технології [7, с. 167].

Суть технократичного дискурсу полягає у тому, що цивілізаційний прогрес ототожнюють із технологічним поступом, а європейська спільнота, завдяки технізації практично всіх сторін життєдіяльності людини, отримала визначення “техногенна цивілізація”. Техніка як створені людиною артефакти інтерпретуються в інструментальному ключі. Вони є знаряддям (засобом), котрі людина поміщує між собою і предметом діяльності для досягнення наперед заданої соціально визначеної мети.

Уперше такий підхід до розуміння техніки реалізував згадуваний Е. Капп. Він розглядав техніку в інструментальному сенсі й висунув концепцію органопроєкції, суть якої полягає в тому, що техніка повторює у розвитку будову та функцію природних органів людського тіла, проєктуючи їх на природні матеріали. Тобто в техніці людина відтворює свої можливості, по суті – саму себе. Принциповими засадами цієї концепції є визнання людини самотворчою особистістю. Людина як інженер-конструктор творить, за мірками своєї сутності, світ технічних ідей,

використовуючи “напрацювання” природи. Причому техніку вперше розглядають у контексті її соціо-антропологічних вимірів.

Прихильником такого конкретного тлумачення техніки був і К. Ясперс. Учений зараховував до неї “всіляке оперування матеріалами і силами природи для отримання корисних речей та ефектів. Лише за аналогією говорять про техніку за планомірними діями іншого виду тією мірою, якою вони ведуть до різноманітних пристроїв і до механічної повторюваності; наприклад, під час організації людських відносин, діяльності інститутів, спроб впливати на своє тіло й душу” [10, с. 118].

За К. Ясперсом, людина “приречена” на співжиття з технікою, що, з одного боку, є методом оволодіння природними силами як можливістю унебезпечення людини, з іншого – породжує непередбачувані наслідки. Йдеться про нову технічну (штучну) реальність, що спричиняє руйнацію традиційних цінностей, сіє зневіру в майбутнє, зрештою, не лише природа, а й людина стають сировиною, засобом технічного поступу. На сучасному етапі, в епоху тотальної технізації, К. Ясперс вбачає оптимістичну перспективу розвитку європейської цивілізації у подоланні технічного панування над людиною.

У широкому розумінні техніка означає системно організований спосіб досягнення мети, тобто під технікою розуміється доцільна, за певною методикою організована діяльність. У цьому випадку техніку ототожнюють з певними формами доцільної діяльності, в тому числі й духовно-інтелектуальними та ментальними практиками. Такого погляду, зокрема, дотримується Ф. Рапп, зауважуючи, що техніка слугує “взірцевим прикладом методичного та ефективного способу дії. Усі технічні заходи здійснюються цілеспрямовано та планомірно” [5, с. 224].

До характеристики технократичного дискурсу варто передусім віднести внутрішню орієнтованість науково-технічного мислення на засади раціоналізму. Оскільки наука за природою раціональна, то й техніка, яка створюється на її основі, також має відповідати ідеалам раціональності. Людина на основі раціональної техніки і законів суспільного розвитку приречена діяти раціонально. Тобто, можна побудувати перспективу розвитку європейської цивілізації й через технічні засоби унеможливити негативні явища у природному та соціальному світі.

Обмеженість, а, можливо, й утопізм такого підходу полягає в тому, що контроль за розвитком техніки як соціального чинника визначають тим самим технічним мисленням. У такому технократичному механізмі відсутні елементи саморегуляції й стримування. І в цьому дискурсі важко знайти контраргументи твердженню: “чим далі просувається у розвитку наука і техніка, тим більше посилюється ризикова ситуація і збільшується ймовірність загальнолюдської катастрофи... Якщо над цим не задуматись заздалегідь, то тільки-но процес одного разу вирветься з-під контролю, одразу ж піде дуже швидко до самого кінця” [6, с. 171].

Іншою установкою технократичного дискурсу є ідея неперервного кумулятивного технічного розвитку, який, по суті, нічим не обмежений. До того ж відсутні зовнішні, зокрема соціально-гуманітарні, критерії такого прогресу та його імперативи. Треба також мати на увазі, що відбувається зближення, а нерідко і зрощення політичної влади держави й інститутів – суб’єктів науково-технічного прогресу. Влада стимулює та дотримується інноваційної стратегії суспільного розвитку, в основі якого – підтримка розвитку науки і техніки.

Хрестоматійно звучить твердження про інтенсифікацію техногенного розвитку та породження ним неконтрольованих негативних процесів у природному і соціальному світі. Виявляються обмеженості існування цивілізації, які роблять її вразливою перед техногенними катастрофами та викликами глобалізаційного світу. Тим паче, що динаміка змін у соціальному світі стає неспівмірною з медико-біологічними можливостями людини, а сучасний динамізм техніки, принципів та способів організації життєдіяльності суспільства деформують духовну сутність людини, її моральні установки та норми. Неконтрольованість техногенного тиску на людину, на її морально-духовні імперативи посилюється внаслідок культивування соціального міфу про всепереможну силу науково-технічного раціоналізму та політико-владної підтримки технічного прогресу як єдино можливого чинника розв'язання соціальних проблем сьогодення та побудови стратегії руху в майбутнє.

Варто погодитись із твердженням В. Рачкова про те, що тепер “важливо відзначити повну відсутність навіть натяку на чотири явища, які уявляються надзвичайно серйозними: евентуальність ядерної катастрофи, небезпечної жорстокості та безладу в країнах третього світу, експоненціальне зростання безробіття, всезагальний фінансовий крах через накопичення боргів...” [6, с. 288]. Події нинішнього часу адекватно підтверджують висловлені застереження.

Світовий порядок не відповідає викликам сучасності – події у Косово і конфлікт у Закавказзі, а ще раніше – в Югославії виявили залежність стану світового порядку від технологічної сили держави та її військово-технічного потенціалу. Нерідко сила військової техніки визначальна в обґрунтуванні світового порядку. Водночас поширюється тероризм, який демонструє свою непоборність і став звичним явищем у світових новинах. У країнах “третього світу” поширюються термоядерні проекти, що спричиняє занепокоєння з огляду безпеки та контрольованості, а фінансова криза набула не просто загрозливого – катастрофічного впливу на світову економіку. У цьому контексті вже зовсім неметафорично звучить вислів: “Техніка є правом і волею, тому творить свій технічний порядок”.

Небезпеки, котрі породжує необмежений і неконтрольований технологічний розвиток, сприяють пошуку шляхів виходу з технократичних глухих кутів європейської цивілізації. Вчені, представники природознавства, намагались екстраполювати методологічні підходи та прийоми дослідження об'єктів природничої науки до аналізу специфічної технічної реальності. В основі таких припущень обґрунтовується положення про всезагальність технічної реальності, підпорядкованій певним об'єктивним законам. За центральний методологічний принцип у контексті такого розгляду беруть твердження про те, що технічне породжує технічне. Цілі технічного розвитку виводять із технічної реальності, а техноеволюцію вписують у загальніший еволюційний процес. Б. Кудрін науку про еволюцію техніки назвав “технетикою”, яка, власне, описує процес породження технічного технічним: “Теперішнє покоління технічного... існує лише як частинка якогось, зафіксованого у часі, техноценозу, невимірно більша частина якого створена до народження тих, хто нині живе, а їхня складна ієрархія й утворює техносферу планети; глобальний еволюціонізм технічного диктує появу іншого технічного...” [2, с. 31]. У такій ситуації горизонт життєвого світу сучасної людини задається технічною реальністю як реально суцільним, людина втрачає свої іманентно субстанційні визначеності. Долею людини стає техніка.

По суті, такий природничонауковий дискурс – технократичний. І річ не лише в тому, що людина стає тільки чинником техноеволюції. Як справедливо зазначає В. Розін, концепція технетики, очевидно, має право на існування лише за одного спрощеного допущення про тотально-визначальну суть технічного стосовно соціокультурної реальності та, власне, людиновимірних цілей цивілізаційного поступу. Саме тому і наша цивілізація може закінчитись, але за тієї умови, “що ніщо не зміниться (закам’яніють економічні, соціальні й культурні умови), що всі, мов заведені, будуть діяти у межах заданих лімітів, що людина, як і раніше, не буде реагувати на небезпеку, буде уподібнюватись до тих самих закам’янілих ідеалів і цінностей сучасної цивілізації...” [7, с. 176].

Незважаючи на всі моменти концепції технетики, необхідно наголосити на небезпідставному прагненні (в цьому випадку – Б. Кудріна) виокремити як автономну сферу технічну реальність і встановити закономірності її еволюції. У поєднанні зі соціокультурницьким підходом до інтерпретації цивілізаційного поступу та (що особливо важливо) розуміння сутності техніки і тих загроз, які спричиняє процес технізації, природничонауковий та технократичний дискурси мають вагомий евристичний потенціал.

У межах соціокультурного дискурсу сутність техніки розглядають у взаємовідносинах “з іншими явищами – буттям, природою, людиною, мовою, діяльністю. Для соціокультурного дискурсу техніки характерна редукція останньої до різних, так би мовити, позатеchnічних, онтологій – діяльності, форм технічної раціональності, цінностей, певних аспектів культури” [7, с. 180]. За такого підходу техніку позбавляють автономності, вона стає фрагментом чи аспектом буття іншої реальності – суспільства, культури, діяльності. Очевидно, що технічні об’єкти можуть характеризуватись і з погляду зумовленості соціокультурними чинниками. Однак у такому випадку важко віднайти механізми керованості технічним прогресом, запобігти кризовим явищам у техногенній цивілізації.

Оригінальний підхід концептуального аналізу різних теоретико-методологічних традицій філософського осмислення техніки пропонує К. Мітчем, виокремлюючи дві традиції у філософії техніки – інженерну й гуманітарну.

“Якщо філософію техніки розглядати в суб’єктивному аспекті її виникнення, зазначаючи, що тут є її суб’єктом, діяльним носієм, то в цьому випадку філософія техніки є спробою техніків та інженерів виробити певну філософію своєї сфери діяльності. Якщо ж розглядати філософію техніки в об’єктивному аспекті її виникнення, маючи на увазі сам предмет, з яким ми маємо справу, то її можна аналізувати як сукупність зусиль учених-гуманістів осмислити техніку серйозно, як предмет дисциплінарних рефлексій” [3, с. 10–11]. Тобто, на думку К. Мітчема, перша – інженерна традиція – в осмисленні феномену техніки – “протехнологічна”, а інша – гуманітарна традиція – характерна передусім критичністю.

Безсумнівно, такий підхід має право на існування. Однак критерій, підходи до розмежування та виокремлення названих традицій філософії техніки є спірними, оскільки інституалізація інженерної філософії техніки, за К. Мітчемом, відбувається завдяки самим суб’єктам інженерної практики, а у випадку гуманітарної філософії техніки такою консолідуючою причиною є критичність осмислення феномену техніки. Очевидно, що критичність як метод і атрибут наукового аналізу – характерна

риса об'єктивності пізнання взагалі. Філософський аналіз техніки можуть здійснювати і гуманітарії, й інженери, що засвідчує вся історія філософії техніки.

Позитивною в підходах К. Мітчема є спроба встановити інтертехнічні та метатехнічні характеристики техніки, тобто виявити антропологічні й інструментально-технологічні виміри техніки. Учений, зокрема, особливу увагу звертає на дослідження сутності техніки Е. Каппа, як уже зазначалось, одного із фундаторів напряму під назвою “філософія техніки”, Ф. Дессауера та ін.

Наприклад, Ф. Дессауер прагне обґрунтувати сутність техніки, апелюючи до “Критики чистого розуму” І. Канта як феномену, що опредметнює релігійне переживання та досвід. “До трьох кантівських критик: наукового знання, морального вчинку й естетичного сприйняття Дессауер додає четверту – критику технічної діяльності” [3, с. 25]. За І. Кантом, наукове знання з необхідністю обмежене світом явищ – феноменів. Воно ніколи і нічим не корелюється з “речами самих по собі” – ноуменів.

На переконання Ф. Дессауера, процес творення, передусім технічні винаходи, прокладають дорогу в світ ноуменів – “речей самих по собі”. Власне, перехід не просто до непізнаного, а непізнаного (“речей самих по собі”) здійснюється внаслідок технічної творчості та технічних винаходів. Ф. Дессауер пов'язує появу, інституювання в свідомості нового процесом внутрішньої обробки – з “четвертим царством”, де містяться “перед-дані вирішення технічних проблем”. Лише знань про світ природи та соціально вивірених цілей недостатньо для створення нових артефактів. Одночасно технічний винахід не є продуктом людської фантазії чи вигадки. Ґрунтуючись на природних законах і цілях, він стає реальністю як результат, власне, звернення у свідомості до сфери “перед-даних вирішень технічних проблем” [3, с. 26].

Оригінальність концепції Ф. Дессауера полягає у тому, що філософ виокремлює не тільки неприродну, штучну сутність техніки й аналізує її як результат творчої діяльності людини, – він визнає містично-метафізичний характер техніки, джерело якої – людська свідомість, а її вплив на дійсність, на думку філософа, пояснюється тим, що техніка є трансцендентною моральною цінністю.

Відомий дослідник техніки Л. Мемфорд розгорнуто аналізує техніку, вирізняючи культурні, психологічні, матеріальні й практичні чинники її виникнення та розвитку. На цій основі здійснена періодизація прогресу машинної техніки, яка охоплює три етапи:

1. Виділяється період розвитку техніки до 1750 р., характерний широким використанням енергії води та вітру для розв'язання виробничих завдань і названий Л. Мемфордом “інтуїтивною технікою”.
2. Розвиток техніки подальшого періоду (емпірична техніка), ґрунтований на застосуванні заліза й енергії вугілля.
3. Від 1900 р. прогрес техніки пов'язаний із конструюванням нових металів та інтенсивним використанням наукових досягнень для створення нової техніки.

Основна ідея філософії техніки Л. Мемфорда – розуміння техніки як продовження і посилення можливостей людських органів, хоча особливе місце посідає й критичне осмислення фундаментальних теорій людини та ролі технічних чинників в її еволюції. Філософ обґрунтовує вагому, але не визначальну роль технічних знарядь у людському розвитку. Визнання взаємодетермінуючого зв'язку

людини і техніки у жодному випадку не дає підстави абсолютизувати роль останньої в історії розвитку суспільства. Річ у тому, що “не лише Карл Маркс помилявся, надаючи знаряддям праці провідну функцію та центральне місце в людському розвитку, але навіть дещо пом’якшена інтерпретація Тейяра де Шардена відносить до всієї історії людини вузький технологічний раціоналізм нашого часу і проектує в майбутнє кінцеву стадію, на якій усі подальші можливості людського розвитку були би вичерпані, адже нічого би не залишилось від первинної природи людини, що не було би поглинуте (якщо взагалі не придушене) технічною організацією інтелекту в універсальному всесильному прошарку розуму” [4, с. 225–226], – наголошує Л. Мемфорд.

Учений відстоює погляд на природу людини, яку не варто зводити лише до функцій споживання, освоєння та перетворення світу. Людина є істотою, здатною до мисленневої, духовної діяльності, й завдяки цій властивості вона може облаштувати суто людський (соціальний) спосіб буття. Утвердження людини в світі та його освоєння здійснюється, на думку Л. Мемфорда, не через емпіричне пізнання та експериментування, а виключно за допомогою розуміння й інтерпретації. “Те, що ми знаємо про світ, ми здобули, головню, з допомогою інтерпретації, але не з допомогою безпосереднього досвіду й експерименту, і справжнім засобом самої інтерпретації є те, що, в свою чергу, повинно бути поясненим. Йдеться про людські органи та фізіологічні нахили, про почуття, допитливість і чуттєвість людини, про її організовані соціальні відносини та про створений нею засіб передачі (комунікації) і вдосконалення створеного людиною цього унікального засобу інтерпретації – мови” [3, с. 32]. Для Л. Мемфорда покликання людини – не в підкоренні природи та нескінченному її перетворенні, а в постійному “себетворенні” та “себедоланні” в процесі доцільної діяльності. Основним ресурсом суспільства є духовні (внутрішні) потенції людини, які й становлять джерело самовдосконалення та створення нової техніки.

Визначально-системотворна роль у людському розвитку належить не технічним навичкам або вмінню творити штучну реальність, а здатності до символізації світу, творення культурного середовища як системи символів. Остання є атрибутом цивілізаційного процесу як способу та можливості комунікації в процесі цілепокладання й цілереалізації. Людина перевершує представників тваринного світу в досконалості створюваних технічних знарядь не просто технічними навичками. Можна навести чимало прикладів діяльності інших видів, які перевершують здібності людини. Однак відтоді, коли вдосконалення технічних навичок зумовлюється лінгвістичними символами, соціальною організацією й естетичними задумами, вважає вчений, технічний розвиток, а з ним і соціальний прогрес набувають інтенсивного характеру. “Розглядати людину головню як тварину, що виготовляє знаряддя, – це означає пропустити головні розділи людської передісторії, які, фактично, були вирішальними етапами розвитку. На противагу стереотипу, в якому домінувало знаряддя праці, цей погляд стверджує, що людина є головню такою, що послуговується розумом, продукує символи, є самовдосконалювальною твариною; і основний акцент всієї її діяльності – її власний організм. Допоки людина не зробила дещо із самої себе, вона мало що могла зробити в навколишньому світі” [4, с. 230].

У контексті такого розуміння людини та її природи Л. Мемфорд обґрунтовує, що сутність техніки в жодному випадку не варто інтерпретувати в інструментальному

сенсі. Техніка як знаряддя, інструмент не були джерелом і причиною ані європейської цивілізації, ані самої техніки. Власне, створення символічної культури завдяки мові дало змогу виражати і встановлювати комунікативні зв'язки, ідентифікувати себе в духовному бутті через пам'ять, солідарність та прихильність (любов). Саме тому імпульс до творення техніки, її призначення визначається не функціональними (інструментальними) характеристиками діяльності, а специфікою самовідтворювального духовного буття людини.

Як справедливо зауважує А. Воронін, комунікація “захоплює, засмоктує в себе, мов смерч, усе, що трапляється їй на шляху, впорядковуючи, позначаючи, визначаючи й алгоритмізуючи увесь свій зміст і форми... Вона створює ніби мову, але насправді більше, ніж мову, – своє власне смислове, символічне і водночас матеріальне, речовинне та предметне поле, в якому люди відкривають можливості розуміння і взаємодії. Не кажучи вже про ті ефекти техніки, які й так очевидні, – панування, прибутковість, економія, комфорт і т. ін. Навпаки, ці ефекти самі стають можливими в напруженому колі, яке включає в себе цілісність людини (з її свідомістю, волею, устремліннями), цілісність “природи” (знання та вміння досягати потрібних результатів) і цілісність культури (нормативне та цілісне регулювання, естетичні вподобання і смаки, соціальні, групові й індивідуальні очікування)” [1, с. 53].

Отже, сутнісна риса соціально-зумовлених технічних об'єктів – “у їх комунікативності, в тому, що за допомогою артефакту людина спілкується зі своїм родовим “тілом”, яке містить і її саму, і її Іншого, і колективи, і Минуле, і Майбутнє, і національне, і транснаціональне. Це універсальна мова, яка робить світ доступним, а людей приводить до злагоди відносно їх потреб і функцій” [1, с. 69].

Прагнучи з'ясувати нетехнічні характеристики техніки, Л. Мемфорд логічно доходить висновку: людські виміри, власне, “людського в людині” визначаються не її характеристиками як істоти діяльної, перетворювальної й такої, що виробляє продукти-артефакти, а передусім здатністю людини до мислення, точніше – мисленнєвої діяльності. Тобто, сутністю людини є дух, а не її знаряддевість, а звідси – призначення людини полягає не в матеріальній предметності, в робочому діянні, а дещо в іншому – в актах розуміння й інтерпретації.

Оригінально підійшов до розуміння сутності техніки О. Шпенглер, що значною мірою зумовлено його методологічними особливостями дослідження феномену культури та цивілізації. Для стилю вченого характерне органічне поєднання чуттєвості, “ліричного начала”, “чуття життя” та раціоналізму. Такий стиль за змістом, незважаючи на зовнішню парадоксальність, можна охарактеризувати як “позитивістський екзистенціалізм”.

На відміну від поширеної методології системного аналізу, в основу шпенглерівської методології покладено дещо містично-інтуїтивне, почуттєво-образно-своєрідне, те, що можна назвати художнім портретуванням. О. Шпенглер вводить у наукове пізнання поняття “віри”: пізнання та розуміння передбачає віру. Але тут, радше, йдеться не стільки про містично-іраціональні засади наукового пошуку, скільки про прагнення філософа ввести у пізнавальний процес реального суб'єкта пізнання з його особистісними характеристиками, котрі, на думку автора, виявляються насамперед у “вірі в фінальне “Дещо”, яке, виявляється, можна досягнути в мисленні й у якому не залишається жодної таємниці. Необхідно освітити

всі, без винятку, таємні кути та глибини видимого людського світу, – ніщо інше врятувати людину вже не зможе” [9, с. 278].

Зазначимо, що сутність техніки О. Шпенглер зараховує до сфери суб’єктивного, він інтерпретує її не лише як засіб діяльності, дещо зовнішнє стосовно людини та її діяльності. Техніка, технічна діяльність мають власні закономірності розвитку, цілі, котрі містяться не у сфері предметно-практичної діяльності, а приховуються у сфері духовного, містично-іраціонального, що зумовлено природою людини фаустівської культури. Філософія техніки О. Шпенглера, вочевидь, значно вплинула на філософські пошуки Х. Сколімовського, Х. Шелюски і, особливо, М. Гайдегера, започаткувала становлення цілісного напрямку філософського дослідження техніки, сутність якої міститься у сфері інтерсуб’єктивності.

Експансія техніки, розвиваючись на основі природничих знань, призводить до цікавої й водночас трагічної метаморфози: технічна діяльність перестає бути прислужницею людини і “стає її тираном”, а “фаустівська людина зробилася рабом власного творіння” [9, с. 535]. О. Шпенглер, по суті, передбачив виникнення в надрах європейської культури тенденції не просто до значного всеохопного розширення сфери використання техніки, технізації практично всіх сторін людської життєдіяльності, а такого загрозливого явища культури як технократизму. Суть його виявляється передусім у тому, що в процесі цивілізаційного поступу техніка зі засобу розвитку людини як самоцілі суспільної еволюції перетворюється на визначально-пріоритетний чинник.

Підходи та принципи дослідження техніки О. Шпенглера дотепер мають вагомe методологічне значення. Важливо зазначити: по-перше, технократизм – абсолютно невідворотний, атрибутивний етап розвитку людської цивілізації; по-друге, він як форма співвідношення людського чинника виробництва з, власне, технічним, як своєрідний принцип практики, характеризується, врешті-решт, підпорядкуванням людини технічному, яке одночасно підноситься до рангу абсолюту.

Особливість гуманітарної філософії техніки (точніше – гуманітарного підходу до з’ясування сутності техніки), як уже згадувалось, полягає у нетехнічному баченні сутності техніки, прагненні транстехнічної інтерпретації її сенсу, на протигагу розумінню техніки та технічної діяльності як генетично визначальної стосовно інших форм діяльності. На сучасному етапі також домінує погляд на технічну діяльність як парадигмальну стосовно життєдіяльності людини та суспільства щодо становлення техногенної цивілізації. Саме у такому контексті варто звернутись до філософської практики М. Гайдегера.

Дослідники його творчості звертають увагу передусім на те, що філософ прагне розглянути техніку в межах певної фундаментальної онтологічної перспективи, ввести техніку в ширший контекст. Одну з праць М. Гайдегер спеціально присвятив філософії техніки [8, с. 221–238]. Аналізуючи сутнісні виміри і призначення техніки у своїй традиційній філософській концепції, він не прагне дати конкретну відповідь, а висуває питання, формулює проблеми. Причому проблему техніки М. Гайдегер розглядає в межах постійно обговорюваної ним всезагальної проблеми – проблеми буття.

Принципові засади гайдегерівського розуміння техніки – це заперечення її інтерпретації як нейтрального засобу. Така позиція діаметрально протилежна

інструментальному розумінню техніки як виключно знаряддя людської діяльності. Техніка ж є істиною або одкровенням, що примушує людину подвійно відноситись до природи: з одного боку, людина у своєму бутті використовує природу, а з іншого – є антиприродною істотою, оскільки, по суті, виступає проти неї, кидаючи їй виклик.

Причинність техніки, передумова її знання – це феномен, його М. Гайдегер позначив *Gestell* (постав). Останній визначає сутність сучасної техніки і технічного відношення до світу, хоча сам не має технічної природи. *Gestell* – фундаментальне позаособове вміння до технічного відкриття, що задає спрямовуючі орієнтири діяльності людини. “Техніка – це вид розкриття потаємності. Сутність техніки криється у царині, де мають місце відкриття та його непотаємність, де втілюється істина – *aleteia*” [8, с. 225].

Результатами технічної діяльності людини є світ створених артефактів, які мають лише, скажемо так, функціональне призначення, – вони поціновані лишень у межах системи задоволення людських потреб. По суті, *Gestell* як позалюдська інстанція становить метатеchnічну сутність техніки і є способом віднаходження, виявлення буття. “Поставом ми називаємо сукупне начало тієї установки, яка... змушує людину виводити дійсне з його потаємності способом репрезентування його як перебуваючого-в-наявності. Поставом називається той спосіб розкриття потаємності, який керує сутністю сучасної техніки, сам не являючись нічим технічним” [8, с. 229].

Проаналізовані підходи до розуміння техніки дають підстави виокремити й узагальнити її найсуттєвіші та універсальні характеристики безвідносно до тієї чи іншої інтерпретаційної моделі техніки:

1. Техніка є результатом спеціалізованої діяльності, в якій поєднані закономірності й властивості природного матеріалу зі сукупністю певних ідей, знань та досвіду, і в такому контексті як штучне утворення вона є артефактом. Артефакт – технічний інструмент не індивідуального характеру, він виражає і фіксує соціальний спосіб людського буття та використання. Крім техніки, до класу артефактів доцільно віднести знаки і знакові системи, які функціонують за законами мовної комунікації.
2. Техніка виражає єдність буттєвості артефакту як штучного утворення та діяльності щодо його створення і функціонування.
3. Оскільки техніка тотально пронизує всі сфери буття людини, вона сама утворює технічне буття як автономну реальність, що має іманентні своїй природі особливості й закономірності розвитку.
4. Техніка як соціальний феномен означає, що вона є інструментом взаємодії людини та природи для отримання соціально важливого (доцільного) ефекту.
5. Сутність техніки виявляється не через її функціональні, а через антропогенні визначеності й у сенсі джерела інституалізації, й у сенсі реалізації, власне, людського способу самоідентифікації та самоопредметнення своєї суб'єктивності.
6. Техніка виражає предметно-перетворювальний характер життєдіяльності людини і суспільства.
7. Техніка як властиво людський спосіб існування відкриває, віднаходить наявне буття, розкриває вищі можливості буття за посередництвом людської діяльності, мотивації якої – в її іманентній самості (сутності).

8. Техніка є опредметненою, реальною дійсністю сутнісних сил людини та суспільства.
9. Техніка – результат і предметний вияв соціальності людської життєдіяльності й у такому контексті є комунікативним чинником, завдяки якому людина спілкується зі своїм “родовим тілом”.
10. Техніка – атрибутивна сутності та буттю людини; людина настільки є людиною наскільки вона технотворець; технічна (апприродна) діяльність людини “вириває” людину з її природної даності й утверджує людину з властивим їй соціальним способом буття; це відбувається внаслідок опредметнення в артефактах суб’єктивного духу.
11. Техніка – адекватний вираз єдності пізнання та перетворення природної й соціальної дійсності. Вона демонструє драматичний конфлікт поступу європейської цивілізації, який полягає у максимальній уніфікації та універсалізації людської діяльності, з одного боку, а з іншого – постійній спрямованості на творення нового як заперечення та розвиток існуючого. Як наслідок цей драматичний конфлікт виявляється в зіткненні двох культур – гуманітарної та природничо-технічної, етнонаціональної та техногенної.

Загалом, техніка не лише покликана перетворювати світ, вона є способом творення людини, виявом буття як такого та засобом його розвитку до форм, визначених людськими цінностями. Лише за допомогою техніки людина може виявити і знайти себе, й істину буття.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Воронин А.* Миф техники. М.: Наука, 2004.
2. *Кудрин Б.* Техногенетика: Новая парадигма философии техники (третья научная картина мира). Томск: Изд-во Томск. ун-та, 1998..
3. *Митчем К.* Что такое философия техники. М.: Аспект-Пресс, 1995.
4. *Мемфорд Л.* Техника и природа человека // В кн.: Новая технократическая волна на Западе. М.: Прогресс, 1986. С. 225–239.
5. *Рапп Ф.* Нормативные детерминанты технических изменений // В кн.: Философия техники в ФРГ. М.: Прогресс, 1989. С. 24–53.
6. *Рачков В.* Техника и её роль в судьбах человечества. Свердловск: Изд-во Уральск. ун-та, 1991.
7. *Розин В.* Философия техники. От египетских пирамид до виртуальных реальностей. М.: NOTA BENE, 2001.
8. *Хайдеггер М.* Вопрос о технике // В кн.: Время и бытие: Статьи и выступления. М.: Республика, 1993.
9. *Шпенглер О.* Закат Европы: Очерки морфологии мировой истории: В 2 т. М.: Мысль, 1998. Т. 2.
10. *Ясперс К.* Смысл и назначение истории. М.: Политиздат, 1991.

**A PHENOMENON OF TECHNIQUE AS A SOCIOCULTURAL VALUE OF
THE EUROPEAN CIVILIZATION**

Volodymyr Melnyk

*Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska Str., 1, Lviv, 79000, Ukraine,
e-mail: dfilos@franko.lviv.ua*

A decisive role of science and technique in becoming and development of the European civilization is substantiated. The essence of technique in technocratic, natural-scientific and sociocultural discursive practices is analysed. The decisive and essential characteristics of technique and the phenomenon of technical as such – sociodeterministic, natural and metaphysical are formulated.

Key words: technique, philosophy of technique, civilization.

**ФЕНОМЕН ТЕХНИКИ КАК СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ ЦЕННОСТИ
ЕВРОПЕЙСКОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ**

Владимир Мельник

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, г. Львов, 79000, Украина,
e-mail: dfilos@franko.lviv.ua*

Обоснована определяющая роль науки и техники в формировании и развитии европейской цивилизации. Раскрыта сущность техники в технократической, естественнонаучной и социокультурной дискурсивных практиках. Сформулированы определяющие сущностные характеристики техники и феномена технического – социально-детерминистические, естественно-научные и метафизические.

Ключевые слова: техника, философия техники, цивилизация.

Стаття надійшла до редколегії 18.01.2010

Прийнята до друку 28.03.2010